

СОЦІОЛОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА

DOI 10.15407/sociology2021.03.187

УДК 323:316.37

ОЛЕКСІЙ ПОЛТОРАКОВ,

кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (03035, Київ, Солом'янська площа, 1)

OLEKSII POLTORAKOV,

Candidate of Sciences in Political Science, Senior Research Fellow, National Academy of Internal Affairs (1, Solomiyanska Sq., Kyiv, 03035)

poltorakov@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0003-2418-0969>

ІРИНА ЩИГОЛЬ,

кандидатка соціологічних наук; фахівчиня I категорії лабораторії прикладних досліджень кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01033, Київ, вул. Володимирська, 60)

IRYNA SHCHYNOL,

Candidate of Sciences in Sociology, Specialist of I category at the Laboratory of Applied Research, Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv (60, Volodymyrska St., Kyiv, 01033).

irynashi@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-5503-2235>

Українські радянські агенти змін: соціально-історичний контекст трансформації капіталів

Суспільствознавчий дискурс легітимності: між правознавством, політологією та соціологією

Одним із ключових чинників інституційної стабільності та суспільного розвитку практично будь-якої сучасної (модерної) національної держави є формування та функціонування відповідного «поля влади» (П. Бурдьє) у його належному співвіднесенні з іншими суспільними «полями». Державна влада має бути

Цитування: Полтораков, О., Щиголь, І. (2021). Українські радянські агенти змін: соціально-історичний контекст трансформації капіталів. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 187–202. <https://doi.org/10.15407/sociology2021.03.187>

легітимною передусім у своїх широких соціально-правових сенсах (див.: [Виттенберг, 2020]), зокрема в колективній/суспільній свідомості народу/нації та в ціннісних настановах (див.: [Рябчук, 2018]) політико-правової культури.

Суб'єктами (засновниками та носіями) і акторами (провідниками та трансформаторами) суспільної «віри у легітимність» відповідної державної влади поряд із владно-політичними інститутами самої держави (включно з «партією влади») є також профільні суспільні групи недержавного характеру (зазвичай формальні/формалізовані, але також і неформальні). Ці групи, відповідно, діють у профільних для них соціальних «полях» та спираються у своїй діяльності на власних лідерів — як персоналізованих виразників характерних для цих груп наборів цінностей, носіїв належного «символічного капіталу» (морального авторитету та суспільної поваги), навіть якщо він має критичний (пор.: [Гудков, 2011]) характер.

Мета цієї розвідки — соціологічна реконструкція [Лахман, 2016] трансформації символічного капіталу українських дисидентів (див.: [Захаров, 2003]) у соціальний у межах соціально-правової площини в УРСР та в незалежній Україні. Необхідно одразу зазначити, що проблематика зворотної конвертації — соціально-адміністративного капіталу у фінансово-економічний — достатньо характерна саме для так званої радянської еліти (комсомольсько-партійної номенклатури [Восленский, 2005]) 1980–1990-х років і потребує окремого вивчення (див.: [Полтораков, 2012а; Полтораков, 2012б]).

Легітимність/легітимація радянської влади: соціально-політичний контекст дослідження

Легітимність радянського типу відносно швидко набула «онтологічного» характеру (в термінах Ж.-Л. Кермона, за яким «легітимність полягає у відповідності політичної влади тим цінностям, на яких ґрунтовано режим» [Кермон, 1993: с. 138–139]), тобто передбачає відповідність принципів влади «об'єктивному порядку речей», як його тлумачила та нав'язувала більшості громадян влада. Таким чином, легітимність радянської влади виводилася з-під контролю радянського суспільства та перетворювалася на трансцендентний (недоступний раціональному пізнанню) феномен, який «не потребує визнання з боку суспільства та здатний взагалі без нього обійтись» [Бляхер, 2006: с. 54]. Крім того, як зазначав В. Заславський, особливістю ситуації з легітимністю радянської влади була відсутність напруженості у відносинах між класами в СРСР [Zaslavsky, 1979].

Це, своєю чергою, сприяло тому, що сама радянська влада поступово та неухильно перетворювалася на тотальну й абсолютну, а її вожді (починаючи передусім з В. Леніна (див.: [Шалаева, 2013; Эннкер, 2011]), а також, у певному сенсі, Й. Сталіна (див.: [Plamper, 2012; Pisch, 2016]) та Л. Брежнева) штучно ідеалізувалися та поступово — в концептуально ідеологізованому фокусі «культу особи» — ледь не сакралізувалися. Зворотним боком цієї проблеми була віктимізація та певна демонізація не лише принципових ідеологічних опонентів радянської влади чи знищуваних партійно-політичних конкурентів («опозиціонерів», таких як Л. Троцький, та ін.), а й недостатньо лояльних представників суспільних (культурних, наукових тощо) еліт.

Принциповому ідеологічному впливові також піддавалася загальна історико-політична картина як підстава для суспільної свідомості, насамперед — визначення ролі та місця значущих державно-історичних подій та осіб (в історії України це Переяславська рада, такі персоналії, як І. Мазепа чи С. Бандера, та ін.), а також вигідних чи принаймні зручних для влади тлумачень та інтерпретацій ідейно-філософських поглядів культурно-історичних осіб (в історії України передусім Т. Шевченка та І. Франка).

Характерною внутрішньою особливістю процесів легітимації радянської влади в СРСР були тенденції поступової («повзучої») інституціалізації та формалізації цього явища. Наслідком такого процесу було те, що місце перших нон-конформістськи налаштованих агентів змін («палких революціонерів» і т. ін.) у процесі «негативного відбору» (квінтесенцією якого були масштабні репресії) поступово заступали партфункціонери (див.: [Восленский, 2005]) та відтіснили їх на периферію суспільного життя.

Знаний французький суспільствознавець П. Бурдьє у наробку «Поле літератури» [Bourdieu, 1991] аргументував, що відповідне «поле літератури» завжди займає підпорядковану позицію щодо «поля влади», всередині якого воно перебуває. Показовим у цьому сенсі є створення Спілки письменників СРСР на І Всесоюзному з'їзді радянських письменників (1934). Владно-легітимаційним лейтмотивом цього заходу вбачаються характерні слова з виступу секретаря ЦК КПРС Андрія Жданова: «Наша радянська література сильна тим, що служить новій справі — справі соціалістичного будівництва», одну зі складових якої було артикульовано в термінах «ідейного перероблення та виховання трудящих в душі соціалізму» [Жданов, 1934]. Створення та функціонування замкнених на радянську державу та її владу інституцій, таких як Спілка письменників, Спілка художників і т.ін., сприяло загальному підвищенню ступеня інституціалізації системи політико-ідеологічного тиску на радянське суспільство саме в напрямку підтримання належного ступеня легітимності влади. Це втілювалося передусім у вимогах/необхідності загального декларативного прояву та періодичного (в особливих випадках — регулярного) демонстрування хоча б мінімально необхідної міри лояльності (принаймні зовнішньої) і замкнених на це процесів та механізмів багаторівневої ідеологічної індоктринації (через системи «піонерії», «комсомолу» і т. ін.) тощо. Ще чіткішим та яскравішим інституційним прикладом може слугувати створення влітку 1967 року 5-го Управління КДБ, яке відповідало саме «за боротьбу з ідеологічними диверсіями», до яких було віднесено також «націоналізм» (сфера відповідальності 2-го відділення цього Управління) (див.: [Петров 2007]).

Одночасно з інституціалізацією суспільних інструментальних механізмів легітимації радянської влади відбувалася також їх поступова формалізація. Так, антрополог О. Юрчак у книзі «Це було назавжди, поки не скінчилося» [Юрчак, 2014] відзначав, що на початку 1980-х років приблизно 90 відсотків випускників середніх шкіл були комсомольцями. Загалом у 1982 році ВЛКСМ мало найбільшу за всю свою історію чисельність, яка сягала 42 млн членів, а її український сегмент (ЛКСМУ) своєї найбільшої чисельності сягнув 1986 року, нараховуючи 6742 тис. членів (див.: [ЛКСМУ, 1987: с. 13]).

*Агенти змін по-українськи:
концептуальна рамка соціологічного дослідження*

У контексті суспільно-політичних та замкнених на них соціально-правових трансформацій, подібних до тих, що призвели до принципової делегітимації радянської влади та припинення існування СРСР як відповідної «радянської держави», засадничо значущими колективними акторами, чия діяльність мала, зокрема, достатньо вагоме соціально-правове навантаження, були відповідні агенти змін. Останні в широкій суспільній думці — і замкненій на неї думці науково-аналітичній — традиційно асоційовані передусім із дисидентським рухом (пор.: [Богораз, 1993; Кара-Мурза, 2002]). Цей рух, будучи достатньо широким за обсягом та строкатим за формою, передусім являв собою принципову альтернативу (як організаційно, передусім у сенсі централізації/децентралізації, так і ціннісно) панівній партійно-ідеологічній структурі, жорстко державоцентричній та орієнтованій насамперед саме на легітимізацію радянської влади. (Вважається, що відповідний термін — «дисидент» — для позначення інакомислячих в СРСР ввів у науково-аналітичний обіг американський радянолог П. Редавей; див.: [Reddaway, 2020]).

Концептуально корельоване із явищем дисидентства поняття «агенти змін» відносно давно і достатньо міцно увійшло в суспільствознавчий науковий дискурс з руки П. Бурдьє [Bourdieu, 1979]. Його ідею опанували та розвинули інші західні суспільствознавці, зокрема П. Штомпка [Штомпка, 1996] та Д. Вільямс [Вільямс, 2021]. В Україні проблематику агентів змін активно досліджують такі соціологи, як О. Злобіна [Злобіна, 2004; Злобіна, 2020], А. Петренко-Лисак [Петренко-Лисак, 2020], Л. Бевзенко [Бевзенко, 2018а; Бевзенко 2018b], С. Солодько [Солодько, 2020] та ін. Утім, концепт «агенти змін» як аналітичний конструкт для суто історико-суспільствознавчих досліджень явища дисидентства, зокрема українського, а надто в його суспільно-правових аспектах, досі майже не використовували. Разом із тим вже з'явилися спроби розглядати дисидентський рух як одну з форм накопичення «символічного (морального) капіталу» [Verdery, 1996].

За умов стабільного соціуму публічна артикуляція суспільного запиту на агентів змін є відносно невеликою [Бевзенко, 2018а; Бевзенко, 2018b], адже певне розуміння необхідності суспільних змін (ціннісного характеру) є відчутним радше на мікросоціальному, соціально-психологічному та суто індивідуальному рівнях. (Як давно відзначав Ю. Габермас, легітимізаційну кризу можна передбачити тоді, коли систематично виявляються очікування, які не можуть бути задоволені за допомоги вже наявних цінностей [Хабермас, 1976].) Тематично (проблемно) артикульований та ціннісно (морально) обґрунтований запит на суспільні зміни виводить особистість на новий рівень — агент змін намагається змінити систему ціннісно, зробити менш щільною «соціальну тканину» (у термінах Л. Бевзенко), «відкрити очі» суспільному оточенню на те, що відбувається поряд з ними й може очікувати на них самих чи їхніх рідних та близьких.

«Трансформацію капіталів», як і «габітус» [Bourdieu, 1979], зазвичай вивчають у річищі повсякденних практик суспільства як «внутрішніх» складових

суто соціальної біографії людини (переважно пересічної, або середньостатистичної), де «зовнішня» суспільно-політична складова проблематики зазвичай залишається поза фокусом відповідної предметної уваги дослідника. Крім того, на периферії наукових досліджень — соціологічних, з одного боку, та політологічних — з іншого, — дотепер залишаються такі специфічні соціальні групи та/або рухи, як дисиденти (Л. Лук'яненко, В. Чорновіл та ін.) та/або шістдесятники (В. Симоненко, А. Горська та ін.) (див.: [Секо, 2010]). Звідси випливає суто соціологічна проблема вивчення українського дисидентства не стільки в його загально-історичному сенсі, скільки як когорти українського суспільства, в профільних активностях якої чільне місце займали ті чи ті соціально-правові аспекти загальних морально-ціннісних проблем тогочасних суспільних реалій, дуже непростих у своїх соціально-політичних обставинах та вкрай неоднозначних у своїх політико-правових сенсах, — з'ясування того, що мало вплив як на тогочасне суспільство, так і на сьогодення.

Для певних — більш-менш «свідомих» сегментів — тогочасного радянського суспільства, дисиденти були щонайменше об'єктом уваги (особливо на тлі сірої дійсності т. зв. доби застою [Юрчак, 2014]) та поваги (на відміну від представників партноменклатури або торгашів/спекулянтів і т. ін.) [Rogacheva, 2020], а також і певною референтною групою в термінах морально-етичного авторитету та пропонованого/пропагованого ними ціннісного запиту «жити не по лжи» (О. Солженіцин). Так, українського дисидента І. Світличного у таборах Пермської області називали «табірною совістю» [Світлична, 1998].

Характерно, що багато дисидентів (принаймні, українських) виступали та публікувалися достатньо відкрито, зокрема використовуючи не стільки псевдоніми/криптоніми, скільки власні імена [Мельникова, 2014], — і це чітко працювало як на розширення їхньої загальної відомості та певної популярності, так і на особисту моральну перевагу над принципово анонімною карально-репресивною машиною радянської держави (передусім КДБ). Так, російські дослідники-суспільствознавці Л. Гудков та О. Левінсон, соціологічно аналізуючи образ академіка-дисидента А. Сахарова в суспільній думці [Белодед, 1991], чітко аргументували, що «злісне цькування, шельмування академіка та наклеп на нього різко вирізняли його ім'я в шерезі всіх інших, надаючи йому особливого статусу та значущості» [Гудков, 2011].

Використання зазначених вище суспільствознавчих теорій та соціологічних розвідок дає змогу аналітично відстежувати, зокрема, те, як зароблений/накопичений радянськими дисидентами «символічний капітал» став значущою суспільною передумовою соціально-правових трансформацій — на шляху від УРСР як радянської республіки до сучасної незалежної України.

Під соціально-політичними агентами змін, як уже опосередковано було визначено вище, слід розуміти передусім той український сегмент загально-радянського дисидентства, який дістав ідеологічно забарвлену назву «український (буржуазний) націоналізм» (див.: [Бурдин, 1955; Шульженко, 1963]). Його уособленням є як окремі особистості на кшталт Л. Лук'яненка або В. Чорновола, так і відповідні соціальні групи/об'єднання (див.: [Касьянов, 1995] та ін.) на кшталт Української Гельсінської спілки [Мисечко, 2013] або цілі рухи («шістдесятники»),

чия діяльність була тим опосередковано політизованим чинником, який вивів українців на площі та вулиці міст в другій половині 1980-х і на початку 1990-х на підтримку ідеї незалежності України.

Агенти змін: ціннісний вимір українського дисидентства

Якщо взяти за точку відліку період української історії 1950-х років, то можна говорити, що за часів «хрущовської відлиги» в Україні боротьба за незалежність перейшла з військово-кримінальної (на початку 1950-х було офіційно оголошено про успішне завершення кампанії з «боротьби з бандитизмом та озброєним націоналістичним підпіллям на Західній Україні» [Сохань, 2001] до соціально-правової та мистецько-культурної площин [Абраменко, 2010]. Поряд із рухом «шістдесятників» та створенням Гельсінської спілки це й розквіт українського кінематографа і т. ін. Соціокультурні аспекти резонансно артикулював знаний радянський дисидент Андрій Синявський (який також використовував псевдонім Абрам Терц): «І оскільки політика та соціальний устрій суспільства — це не моя спеціальність, то можна сказати у вигляді жарту, що у мене з радянською владою вийшли в основному естетичні розбіжності» (цит. за: [Полтораков, 2020: с. 15]).

Незважаючи на те, що з утвердженням Л. Брежнєва при владі та початком «періоду застою» боротьба з дисидентами відбувалася в масштабах усього СРСР (так, у 1989 році самі радянські представники влади публічно визнали використання в СРСР психіатрії в немедичних цілях [Сафронова, 1992: с. 47; Блох, 1977]), в Україні та багатьох інших радянських республіках (за винятком РРФСР) її проводили особливо жорстко: від заборон на реалізацію у професії (таким діячам, як І. Світличний, І. Герета, І. Дзюба, Л. Танюк, М. Брайчевський та ін.) до ув'язнень та заслань, ба навіть, в окремих випадках, жорстокого побиття чи вбивства (так вчинили щодо В. Симоненка, А. Горської, В. Івасюка та ін.). Крім того, в УРСР представники інтелігенції ще наприкінці 1950-х років почали замислюватися над тим, що проголошені незалежність та суверенність союзних республік є лише декларативними, а насправді під виглядом «братського союзу радянських республік» існує утворення імперського характеру з адміністративним центром у Москві та радянськими республіками як колоніями. Незважаючи на різне соціальне походження (від селянства до інтелігенції), українське дисидентство у процесі свого становлення напрацьовувало свій спільний габітус (соціальні практики), тяжіючи одне до одного. Про це писав у спогадах Є. Сверстюк: «... на початку шістдесятих почало витворюватися силове поле притягання» (цит. за: [Тарнашинська, 2019]). У цьому полі формувалося ядро майбутньої національної української еліти, відносно цілісного носія морального авторитету та колективного об'єкта суспільної поваги.

Одним із початків відліку переходу від фізичної боротьби (у формі збройного протистояння) до боротьби «моральної» (у формах передусім гуманітарно-правозахисної та національно-культурної діяльності) за незалежність України можна вважати створення в Україні груп, які щонайменше теоретично розглядали легальні (конституційно-правові) засади щодо виходу України з

СРСР. Найпершою та найвідомішою з них була «Українська робітничо-селянська спілка» (УРСС) (див.: [Грачевська, 2003; Ведмідь, 2004]) на чолі з Л. Лук'яненком. Незважаючи на дуже короткий час свого існування (1959 — січень 1961 року), УРСС стала взірцем для інших правничих та національних організацій в Україні. Після викриття цієї групи через донос у КДБ та закритого судового процесу у слідчій в'язниці КДБ м. Львів («Справа юристів») її учасників засудили до чималих термінів ув'язнення (від 10 до 15 років, які вони відбували у концтаборах Мордовії), а головному ідейному засновникові УРСС Л. Лук'яненку — 21 травня 1961 року було присуджено смертну кару (див.: [Лук'яненко, 2011]), яку, втім, після подання касаційної скарги через 72 доби Верховний Суд СРСР замінив на 15 років позбавлення волі.

Хрущовська відлига, на яку покладали певні надії націоналістично спрямовані українці, була в Україні не тільки (а може й не стільки) імітацією «гри в демократію». («У багатьох із нас одразу після ХХ з'їзду було багато наївного, рожевоощого оптимізму, телячого ентузіазму, багато було ілюзій, побудованих на піску...», — як вже у грудні 1963 року рефлексував Є. Сверстюк на вечорі пам'яті В. Симоненка в Київському медінституті.) Соціокультурні процеси, пов'язані з відлигою 1960-х років, принаймні опосередковано ставали також засобом для виявлення незадоволених і застосування до них важелів впливу з боку поля влади з намаганням придушити будь-який спротив повзучій русифікації та денационалізації України. Якщо російські «шістдесятники» могли хоча б у легкій формі критикувати радянську владу, отримуючи за це мінімальне покарання чи навіть заохочення для виявлення інших незадоволених людей [Гулько, 2010], то виявлення незадоволення в Україні було рівнозначним соціальної смерті, адже негативні наслідки варіювали від створення серйозних проблем на роботі (аж до звільнення і подальшого «вовчого білета» щодо відповідних посад чи професійних занять) до прямих кримінальних переслідувань. Разом із тим внутрішня — базована саме на цінностях та переконаннях і до того ж підкріплена аргументованою апеляцією до декларованих СРСР/УРСР конституційно-правових норм — готовність українського дисидентства до такої жертвовності була значущим чинником його моральної авторитетності та поваги, принаймні в очах «мовчазної більшості», тих, хто співчував їм та підтримував їх.

Слід також враховувати, що 1960-ті роки — це ті часи, коли ще в живій пам'яті українців були спогади і про голодомори, і про звірства часів Другої світової війни (зокрема з боку Червоної (радянської) армії), а також відлуння «боротьби з бандитизмом та озброєним націоналістичним підпіллям на Західній Україні» [Кокурин, 2008]. Тому певна лібералізація радянського режиму в центрі/метрополії (у Москві та європейській частині РРСФР) мала обмежений характер щодо такої достатньо проблемної периферії/колонії, як УРСР (проблематику культурно-політичного розвитку якої сприймали та тлумачили передусім під кутом зору сумнозвісного «українського буржуазного націоналізму», під який достатньо легко було підвести майже будь-яку «крамолу», що так чи інакше ставила під сумнів легітимність радянської влади), і аж ніяк не стосувалася колоніально проблемного «національного питання». (У цьому контексті принципово важливо згадати також сьогоднішню максиму, згідно з якою сучасний

«російський лібералізм закінчується на українському питанні», зокрема щодо сьогоднішнього статусу півострова Крим.) Тому тих українців-«шістдесятників», які намагалися порушувати загальні питання дотримання прав і свобод людини в СРСР та своє колективне право на національно-культурний розвиток та самореалізацію, особливо жорстко переслідували, зокрема влаштуовуючи як закриті, так і відкриті судові процеси.

Так, 1965 року відбувся відкритий судовий процес у Львові, який знаменував собою початок першої хвилі достатньо масштабних арештів і переслідувань українських дисидентів (від самого Львова до Одеси та Феодосії), головною метою котрого було залякування непокірних, які залишалися на свободі. Але цей та інші судові процеси спричинилися до протилежних результатів, аніж ті, на які сподівалися організатори: дисидентський рух (опозиція) та етнонаціонально («націоналістично») зорієнтовані протести лише посилилися. Примітно, що цей «Львівський процес» став одним із поворотних моментів у становленні молодого журналіста В'ячеслава Чорновола як майбутнього провідника дисидентського руху в Україні та одного з авторів сучасної Конституції України.

Навіть після вислання з України найбільш впливових дисидентів у колонії та спецпоселення український дисидентський рух не припинився й, понад те, поширився, знаходячи офіційні причини для створення відносно легальних (!) груп, орієнтованих на проблематику дотримання прав та свобод людини (таких, як Українська Гельсінська спілка).

У той час як в РСФСР дисидентство певним чином згасало (див.: [Богораз, 1993: с. 145]), відсуваючись із фокусу суспільної уваги, то в УРСР воно виходило на новий соціальний рівень, ставало вже соціальним фактом (Е. Дюркгайм), нарощувало свій символічний капітал, стаючи моральним авторитетом для українців. Так, уже 1963 року зовні офіційна конференція з проблем української культури та мови в Київському університеті, зібравши більш як тисячу учасників, перетворилася на відкрити демонстрацію проти русифікації.

У відповідь на кожен арешт з'являлося кілька нових дисидентів, явище дисидентства охоплювало всі регіони України. Радянська влада вирішила повторити свій успіх 1930-х років з русифікацією: український правопис намагалися дедалі більше зблизити з російським (примітною є редакція українського правопису 1959 року — в тісному зв'язку зі змінами в російському правописі 1954 року), українську мову свідомо позиціювали як відсталу, «селянську», а українські школи потроху закривали. Навчання у вищих навчальних закладах вели переважно російською мовою. Таке гуманітарно-політичне знецінення українського як такого мало на меті руйнацію українського «національного коду», перетворення пересічних громадян на «радянських людей» — «манкуртів» — на засадах утвердження верховенства російськості (в усіх її проявах) в УРСР.

На початку масової боротьби з українськими дисидентами їх засуджували за політичними статтями — передусім сумнозвісною ст.62 Кримінального кодексу УРСР «Антирадянська агітація і пропаганда» (що набула чинності ще 1 січня 1961 року), — намагаючись соціально-політично дискредитувати дисидентів в очах українського суспільства як зрадників цінностей та ідеалів «радянської батьківщини». Коли ці спроби виявилися малоефективними, радянська влада

звернулася до дискредитації дисидентів у соціально-правовій площині в очах населення — звинувачення їх за кримінальними статтями, включно з розбоєм та зґвалтуванням (які традиційно в українській культурі були одними з найтяжчих суспільних злочинів). Так, 1977 року Олексу Тихого звинуватили в «антирадянській агітації і пропаганді» (ст. 62 ч. 2 КК УРСР) і, оскільки йому було підкинута гвинтівку, ще й у «незаконному зберіганні зброї» (ст. 222 ч. 1 КК УРСР). І знову тут спричинився зворотний ефект — засуджені за кримінальними статтями дисиденти не знецінювалися в очах суспільства, а навпаки, здобували ще більший авторитет, зміцнюючи свій символічний капітал.

Побиття міліціонерами В. Симоненка, загибель В. Стуса та В. Марченка в карцерах таборів, смерть за нез'ясованих обставин В. Івасюка, загадкове вбивство А. Горської, а надто відрахування студентів за українські національно свідомі («націоналістичні») позиції — ці та інші подібні суспільно-значущі події нарощували символічний капітал українського дисидентства, який врешті-решт наприкінці 1980-х років трансформувався спочатку в капітал соціально-політичний, а потім — і в політико-правовий. На заклики таких агентів змін — В. Чорновола, Л. Лук'яненка та інших моральних авторитетів люди дедалі частіше й активніше виходили по всій Україні на масові публічні заходи, щоб відстояти право на незалежність і національне самовизначення. Саме під таким суспільним тиском у жовтні 1989 року Верховна Рада УРСР ухвалила закон «Про мови в Українській РСР».

Після набуття незалежності України у 1991 році такі діячі, як В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, Р. Іванчук, стали депутатами Верховної Ради України, а також творцями пострадянського законодавства, а передусім — сучасної Конституції України (1996), за якою ми живемо й зараз.

Висновки

Значущою особливістю саме українського виміру дисидентського руху, що розглядається у відповідному соціально-правовому полі в категоріях агентів змін, є те, що він починався із розгляду загальної проблематики легітимності радянської влади, насамперед у фокусі пошуку легітимних (законних, конституційно-правових) засад і необхідних конституційно-процесуальних шляхів (механізмів) виходу України з СРСР та набуття незалежності. Іншим ключовим соціально-правовим виміром діяльності українських дисидентів стала правозахисна проблематика, зокрема у форматі Української Гельсінської спілки (від листопаду 1976 року) на підтримку Гельсінського підсумкового акту (1975 року) як принципово значущого міжнародного гуманітарно-правового документа.

У процесі свого становлення та розвитку (впродовж 1960–1970-х років) дисидентський рух сам став чинником делегітимації радянської влади, насамперед з огляду на порушення нею декларованих норм Конституції та принципових соціальних прав і політичних свобод.

Своєю чергою, моральний авторитет та ґрунтований на цьому «соціально-правовий капітал» суттєво посприяли тому, що в процесах набуття сучасною Україною незалежності (кінець 1980-х — початок 1990-х років) колишні дисиденти виявилися тим суспільно-політичним «ядром», яке стало ініціатором

та розробником таких принципово значущих політико-правових документів, як Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 року) та Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року), а також базованих на них Конституції та законів України. І сучасна суспільна повага та довіра до цих документів зумовлюються, зокрема, тим, що їхніми ідейними натхненниками та безпосередніми авторами були саме моральні авторитети, що виступили головними агентами змін політико-правового поля України в напрямку його демократизації.

Джерела

Абраменко, Л. (2010). Висновки цензора щодо історичних творів як доказ причетності до «українського буржуазного націоналізму» на початку 1950-х рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 2 (35), 429–436.

Бевзенко, Л. (2018а). Інтегративна концепція соціальної напруженості — методологія, концептуальна схема, прагматика (ч. 1). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 47–73.

Бевзенко, Л. (2018b). Інтегративна концепція соціальної напруженості — методологія, концептуальна схема, прагматика (ч. 2). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 73–104.

Белодед, А. (ред.) (1991). *Человек и легенда. Образ А.Д. Сахарова в общественном мнении*. S.l.

Блох, С., Реддауэй, П. (1977). *Диагноз: инакомыслие: Как советские психиатры лечат от политического инакомыслия*. London: V. Gollancz.

Бляхер, Л., Огурцова, Т. (2006). Приключения легитимности власти в России, или Воссоздание презумпции виновности. *Полис*, 3, 53–67.

Богораз, Л., Даниэль, А. (1993). В поисках несуществующей науки. Диссидентство как историческая проблема. *Проблемы восточной Европы*, 37–38, 144–145.

Бурдин, Л., Хамазюк, И., Прудько, В., Кулешов, И. (сост.) (1955). *Подрывная деятельность украинских буржуазных националистов против СССР и борьба с нею органов государственной безопасности (учебный материал)*. Москва: Высшая школа КГБ при СМ СССР.

Ведмідь, Л. (2004). Програми положення Української робітничо-селянської спілки: історичний аналіз. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки: Збірник. До 170-річного ювілею*, 1, 71–77.

Виттенберг, Е. (2020). *Социальная ответственность власти*. Москва: РГГУ.

Восленский, М. (2005). *Номенклатура*. Москва: Захаров.

Вільямс, Д. (2021). *Лідер як агент змін у роздробленому світі*. Отримано з: <https://uculeadership.com.ua/knowledgebase/lider-yak-agent-zmin-u-rozdroblenom-u-sviti-din-vilyams-harvard-kennedy-school>

Грачевська, Т. (2003). «На нашому боці правда...»: Програма УРСС — перша декларація українського опозиційного руху доби «відлиги». *Бористен*, 1 (139), 16–18.

Гудков, Л., Левинсон, А. (2011). Образ Сахарова в общественном мнении: 20 лет спустя. *Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии*, 1 (107), 87–101.

Гулько, Б., Корчной, В., Попов, В., Фельштинский, Ю. (2010). *КГБ играет в шахматы*. Москва: Книговек.

Жданов, А. (1934). Советская литература — самая идейная, самая передовая литература в мире. *Правда*, август 20.

Захаров, Б. (2003). *Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987)*. Харків: Фоліо.

Злобіна, О. (2004). *Особистість як суб'єкт соціальних змін*. Київ: ІС НАНУ.

Злобіна, О. (2020). Суб'єктність та агентність у соціальних змінах. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 133–135.

Кара-Мурза, С. (2002). *Евреи, Диссиденты, Еврокоммунисты*. Москва.

- Касьянов, Г. (1995). *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х рр.* Київ: Либідь.
- Кермонн, Ж.-Л., Шабо, Ж.-Л. (1993). Легитимность. *Полис*, 5, 136–142.
- Кокурин, А., Владимирцев, И. (сост.) (2008). *НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956): сборник документов.* Москва.
- Лахман, Р. (2016). *Что такое историческая социология?* Москва: Дело.
- ЛКСМ України в цифрах и фактах. *Довідник* (1987). Київ: Молодь.
- Лук'яненко, Л. (2011). *Сповідь у камері смертника.* Київ.
- Мельникова, Е. (2014). Культурная коммуникация диссидентов в Советской Украине. *Культура и образование*, 2.
- Мисечко, А., Захарія, С. (2013). Українська Гельсінська спілка — засіб боротьби за права людини в Україні. *Історичний архів. Наукові студії: ЧДУ ім. Петра Могили*, 10, 67–69.
- Петренко-Лисак, А. (2020). Мобільні агенти «епохи плінних змін». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 135–138.
- Петров, Н. (2007). Специальные структуры КГБ по борьбе с инакомыслием в СССР. 1954–1989 гг. В: *Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб* (т. 3, сс. 306–317). Москва.
- Полтораков, А. (2012а). Морфология украинской власти: поколенческая динамика. *PolitBook*, 44–58.
- Полтораков, А. (2012b). Поколение власти: политико-исторические трансформации на примере независимой Украины. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры*, 1.
- Полтораков, О. (2020). Соціальне насильство: варіативи соціологічної типологізації. *Габітус*, 11, 13–17.
- Рябчук, М. (2018). «Європейці» мимоволі? Про ціннісний вимір української національної ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України*, 3–4, 93–123.
- Сафронова, Н. (1992). Психиатрия и гражданское общество: беседа с Питером Рэддэузем. *Независимый психиатрический журнал*, 1–2, 46–49.
- Світлична, Н., Світлична, Л. (упоряд.) (1998). *Доброокий. Спогади про Івана Світличного.* Київ: Час.
- Секо, Я. (2010). Історичний дискурс українських шістдесятників. *Україна — Європа — Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, 5 (1), 126–133.
- Солодько, С. (2020). Журналісти як агенти змін: «про» і «contra». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 151–153.
- Сохань, П., Потічний, П., Боряк, С., Дашкевич, Я., Лозицький, В., Пиріг, Р., Пшенніков, О., Ріпещький, М., Шаповал, Ю. (2001). Літопис УПА: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Документи і матеріали. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво «Літопис УПА»; Державний комітет архівів України; ЦДАГО України. Київ–Торонто. Нова серія. Том 3.
- Тарнашинська, Л. (2019). «Пекучий моральний максималізм». *Дзеркало тижня* (вересень 15).
- Хабермас, Ю. (2010). *Проблема легітимації позднего капіталізму.* Москва.
- Шалаева, Н. (2013). Проблема культы личности В. И. Ленина (историографический анализ). *Власть*, 5, 104–108.
- Штомпка, П. (1996). *Социология социальных изменений.* Москва: Аспект Пресс.
- Шульженко, Б., Хамазюк, И., Данько, В. (1963). *Украинские буржуазные националисты.* Москва: КГБ.
- Эннкер, Б. (2011). *Формирование культа Ленина в Советском Союзе.* Москва: РОССПЭН. [История сталинизма].

- Юрчак, А. (2014). *Это было навсегда, пока не кончилось. Последнее советское поколение*. Москва: НЛЮ [Неприкосновенный запас. Библиотека журнала].
- Bourdieu, P. (1979). *Le Sens pratique*. Paris: Minuit.
- Easton, D. (1965). *A Systems Analysis of Political Life*. New York, London, Sydney.
- Pisch, A. (2016). *The personality cult of Stalin in Soviet posters, 1929—1953*. S.l.: ANU Press.
- Plamper, J. (2012). *The Stalin Cult: A Study in the Alchemy of Power*. S.l.: Yale University Press. [Yale-Hoover Series on Authoritarian Regimes]
- Reddaway, P. (2020). *The Dissidents*. S.l.: Brookings Institution Press.
- Rogacheva, M. (2020). *Soviet Scientists Remember: Oral Histories of the Cold War Generation*. S.l.: Lexington Books.
- Verdery, K. (1996). *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Zaslavsky, V. (1979). The Problem of Legitimizing in Soviet Society. In: *Conflict and Control. Challenge to Legitimacy of Modern Governments* (pp. 159–203). London.

Отримано 11.07.2021

References

- Abramenko, L. (2010). The censor's findings on historical works as evidence of involvement in «Ukrainian bourgeois nationalism» in the early 1950s. [In Ukrainian]. *From the archives of VUCHK-GPU-NKVD-KGB*, 2 (35), 429–436. [=Абраменко 2010]
- Bevzenko, L. (2018a). Integrative concept of social tension — methodology, conceptual scheme, pragmatics. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 3, 47–73. [=Бевзенко 2018a]
- Bevzenko, L. (2018b). Integrative concept of social tension — methodology, conceptual scheme, pragmatics. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 73–104. [=Бевзенко 2018b]
- Bieloded, A. (Ed.) (1991). *Man and legend. The image of A.D. Sakharov in public opinion*. [In Russian]. S.l. [=Белодед 1991]
- Bliakher, L., Ogurtsova, T. (2006). Adventures of the legitimacy of power in Russia, or The restoration of the presumption of guilt. [In Russian]. *Polis*, 3, 53–67. [=Бляхер 2006]
- Blokh, S., Reddaway, P. (1977). *Diagnosis: Dissent: How Soviet Psychiatrists Treat Political Dissent*. [In Russian]. London: V. Gollancz. [=Блох 1977]
- Bogoraz, L., Daniel, A. (1993). In search of non-existent science. Dissidence as a Historical Problem. [In Russian]. *Problems of Eastern Europe*, 37–38, 144–145. [=Богораз 1993]
- Bourdieu, P. (1979). *Le Sens pratique*. Paris: Minuit.
- Burdin, L., Khamaziuk, I., Prud'ko, V., Kuleshov, I. (Eds.) (1955). *Subversive activities of Ukrainian bourgeois nationalists against the USSR and the fight against it by state security agencies (manual)*. [In Russian]. Moscow: Higher School of the KGB under the Council of Ministers of the USSR. [=Бурдин 1955]
- Easton, D. (1965). *A Systems Analysis of Political Life*. New York, London, Sydney.
- Ennker, B. (2011). *Formation of the cult of Lenin in the Soviet Union*. [In Russian]. Moscow: ROSSPEN. [History of Stalinizm]. [=Эннкер 2011]
- Gudkov, L., Levinson, A. (2011). The public image of Sakharov: 20 years later. [In Russian]. *Public Opinion Bulletin. Data. Analysis. Discussions*, 1 (107), 87–101. [=Гудков 2011]
- Gulko, B., Korchnoi, V., Popov, V., Felshtinskii, Yu. (2010). *The KGB plays chess*. [In Russian]. Moscow: Knigoviek. [=Гулько 2010]
- Habermas, J. (2010). *The problem of legitimizing late capitalism*. [In Russian]. Moscow. [=Хабермас 2010]
- Hrachevs'ka, T. (2003). «The truth is on our side...»: The USSR program is the first declaration of the Ukrainian opposition movement of the «thaw» era. [In Ukrainian]. *Borysten*, 1 (139), 16–18. [=Грачевська 2003]
- Kara-Murza, S. (2002). *Jews, Dissidents, Eurocommunists*. [In Russian]. Moscow. [=Кара-Мурза 2002]

- Kasianov, H. (1995). *Disagree: Ukrainian intelligentsia in the resistance movement of the 1960-80's*. [In Ukrainian]. Kyiv: Lybid'. [=Касьянов 1995]
- Kokurin, A., Vladimirtsev, I. (Eds.) (2008). *People's Commissariat of Internal Affairs – Ministry of Internal Affairs of the USSR in the fight against banditry and the armed nationalist underground in Western Ukraine, Western Belarus and the Baltic States (1939–1956): a collection of documents*. [In Russian]. Moscow. [=Кокурин 2008]
- Lakhman, R. (2016). *What is Historical Sociology?* [In Russian]. Moscow: Dielo. [=Лакман 2016]
- Leninist Communist Youth Union of the Ukraine in figures and facts. Handbook* (1987). [In Russian]. Kyiv: Molod'. [=ЛКСМ України 1987]
- Lukianenko, L. (2011). *Confession in a death cell*. [In Ukrainian]. Kyiv. [=Лук'яненко 2011]
- Meľnikova, Ye. (2014). Cultural communication of dissidents in the Soviet Ukraine. [In Russian]. *Culture and Education*, 2. [=Мельникова 2014]
- Mysechko, A., Zakharia, S. (2013). The Ukrainian Helsinki Union is a means of fighting for human rights in Ukraine. [In Ukrainian]. *Historical archive. Scientific studies: Petro Mohyla BSCU*, 10, 67–69. [=Мисечко 2013]
- Petrenko-Lysak, A. (2020). Mobile agents of the «era of ongoing change». [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 135–138. [=Петренко-Лисак 2020]
- Petrov, N. (2007). Special structures of the KGB to combat dissent in the USSR. 1954–1989. [In Russian]. *Articles of the Society for the Study of the History of Russian Special Services* (vol. 3, pp. 306–317). Moscow. [=Петров 2007]
- Pisch, A. (2016). *The personality cult of Stalin in Soviet posters, 1929–1953*. S.I.: ANU Press.
- Plamper, J. (2012). *The Stalin Cult: A Study in the Alchemy of Power*. S.I.: Yale University Press. [Yale-Hoover Series on Authoritarian Regimes]
- Poltorakov, A. (2012a). Morphology of Ukrainian government: generational dynamics. [In Russian]. *PolitBook*, 44–58. [=Полтораков 2012a]
- Poltorakov, A. (2012b). Generation of power: political and historical transformations on the example of independent Ukraine. [In Russian]. *Forum of Contemporary Eastern European History and Culture*, 1. [=Полтораков 2012b]
- Poltorakov, O. (2020). Social violence: options for sociological typology. [In Ukrainian]. *Habitus*, 11, 13–17. [=Полтораков 2020]
- Quermonne, J.-L., Chabot, J.-L. (1993). Legitimacy. [In Russian]. *Polis*, 5, 136–142. [=Кермонн 1993]
- Reddaway, P. (2020). *The Dissidents*. S.I.: Brookings Institution Press.
- Riabchuk, M. (2018). «Europeans» involuntarily? On the value dimension of Ukrainian national identity. [In Ukrainian]. *Scientific notes of the IF Kuras Institute for Political and Ethnonational Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3–4, 93–123. [=Рябчук 2018]
- Rogacheva, M. (2020). *Soviet Scientists Remember: Oral Histories of the Cold War Generation*. S.I.: Lexington Books.
- Safronova, N. (1992). Psychiatry and Civil Society: A Conversation with Peter Raddway. [In Russian]. *Independent Psychiatric Journal*, 1–2, 46–49. [=Сафронова 1992]
- Seko, Ya. (2010). Historical discourse of the Ukrainian sixties (dissidents). [In Ukrainian]. *Ukraine — Europe — World. International collection of scientific works. Series: History, international relations*, 5 (1), 126–133. [=Секо 2010]
- Shalaeva, N. (2013). The problem of the personality cult of V.I. Lenin (historiographic analysis). [In Russian]. *The Power*, 5, 104–108. [=Шалаева 2013]
- Shulzhenko, B., Khamaziuk, I., Dan'ko, V. (1963). *Ukrainian bourgeois nationalists*. [In Russian]. Moscow: KGB. [=Шульженко 1963]
- Solod'ko, S. (2020). Journalists as agents of changes: «pro» and «contra». [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 151–153. [=Солодько 2020]
- Sokhan, P., Potichny, P., Boriak, S., Dashkevych, Y., Lozytsky, V., Pyrih, R., Pshennikov, O., Ripetsky, M., Shapoval, Y. (2001). *Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army. The struggle against the UPA and the nationalist underground: directive documents of the Central Committee of the Com-*

unist Party of Ukraine. [In Ukrainian]. NAS of Ukraine; M. Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies; Vydavnytstvo 'Litopys UPA', State Committee of Archives of Ukraine; TsDAGO of Ukraine.. Kyiv; Toronto: New Edition. V.3. [=Сохань 2001]

Svitlychna, N., Svitlychna, L. (Eds.) (1998). *Good-eyed. Memories of Ivan Svitlychny*. [In Ukrainian]. Kyiv: Chas. [=Світлична 1998]

Sztompka, P. (1996). *Sociology of social change*. [In Russian]. Moscow: Aspekt Press. [=Штомпка 1996]

Tarnashyn'ska, L. (2019). «Burning moral maximalism». [In Ukrainian]. *Mirror Weekly*, September 15. [=Тарнашинська 2019]

Vedmid', L. (2004). Programmability of the Ukrainian Worker-Peasant Union: Historical Analysis. [In Ukrainian]. *Science journal of the National Pedagogical University named after M. Dragomanov. Series 6: Historical Sciences: Zbirnik. Until 170th birthday*, 1, 71–77. [=Ведмідь 2004]

Verdery, K. (1996). *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton: NJ: Princeton University Press.

Vittenberg, Ye. (2020). *Social responsibility of the authorities*. [In Russian]. Moscow: RGGU. [=Виттенберг 2020]

Voslenskyi, M. (2005). *Nomenclature*. [In Russian]. Moscow: Zakharov. [=Восленский 2005]

Williams, D. (2021). *A leader as an agent of change in a fragmented world*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://uculeadership.com.ua/knowledgebase/lider-yak-agent-zmin-u-rozdoble-nomu-sviti-din-vilyams-harvard-kennedy-school>. [=Вільямс 2021]

Yurchak, A. (2014). *It was forever until it was over. The last Soviet generation*. [In Russian]. Moscow: NLO. [Emergency ration. Journal Library.] [=Юрчак 2014]

Zakharov, B. (2003). *Draw the history of the dissident movement in Ukraine (1956 — 1987)*. [In Ukrainian]. Kharkiv: Folio. [=Захаров 2003]

Zaslavsky, V. (1979). The problem of Legitimizing in Soviet Society. In: *Conflict and Control. Challenge to Legitimacy of Modern Governments* (pp. 159–203). London.

Zhdanov, A. (1934). Soviet literature is the most ideological, the most advanced literature in the world. [In Russian]. *Pravda*, August 20. [=Жданов 1934]

Zlobina, O. (2004). *Personality as a subject of social change*. [In Ukrainian]. Kyiv: IS NANU. [=Злобіна 2004]

Zlobina, O. (2020). Subjectivity and agency in social change. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 133–135. [=Злобіна 2020]

Received 11.07.2021

ОЛЕКСІЙ ПОЛТОРАКОВ, ІРИНА ЩИГОЛЬ

Українські радянські агенти змін: соціально-історичний контекст трансформації капіталів

У контексті суспільно-політичних та замкнених на них соціально-правових трансформацій принципово значущими колективними акторами, чия діяльність мала достатньо вагоме соціально-правове навантаження, були відповідні агенти змін.

Мета цієї розвідки: соціологічна реконструкція трансформації символічного капіталу українських дисидентів у межах соціально-правової площини в УРСР та в незалежній Україні.

Значущою особливістю саме українського виміру дисидентського руху, що розглядається у відповідному соціально-правовому полі в категоріях агентів змін, є те, що він починався з розгляду загальної проблематики легітимності радянської влади, передусім у фокусі пошуку легітимних засад і необхідних конституційно-процесуальних механізмів виходу України з СРСР та набуття незалежності. Іншим ключовим соціально-правовим виміром діяльності українських дисидентів стала правозахисна проблематика (Українська Гельсінська спілка та ін.).

Таким чином, у процесі свого становлення та розвитку (1960–1870-ті) дисидентський рух сам став чинником делегітимації радянської влади передусім у термінах порушення декларованих норм Конституції та принципових соціальних прав і політичних свобод. Своєю чергою, моральний авторитет та базований на цьому соціально-правовий капітал суттєво сприяли тому, що у процесах набуття сучасною Україною незалежності (кінець 1980-х — початок 1990-х років) колишні дисиденти стали тим суспільно-політичним ядром, яке виступило ініціатором і розробником принципово значущих політико-правових документів, таких як Декларація про державний суверенітет України та Акт проголошення незалежності України, а також базованих на них Конституції та законів України.

Ключові слова: дисиденти; агенти змін; символічний капітал

АЛЕКСЕЙ ПОЛТОРАКОВ, ИРИНА ЩИГОЛЬ

Украинские советские агенты изменений: социально-исторический контекст трансформации капиталов

В контексте общественно-политических и замыкающихся на них социально-правовых трансформаций принципиально значимыми коллективными акторами, чья деятельность имела достаточно ощутимый социально-правовой вес, были соответствующие агенты изменений.

В статье поставлена цель социологически реконструировать трансформацию символического капитала украинских диссидентов в социальный в рамках социально-правового контекста в УССР и в независимой Украине.

Знаковой особенностью украинского измерения диссидентского движения является то, что оно начиналось с рассмотрения общей проблематики легитимности советской власти, прежде всего в фокусе поиска легитимных предпосылок и необходимых конституционно-процессуальных механизмов выхода Украины из состава СССР и обретения независимости. Другим ключевым социально-правовым измерением деятельности украинских диссидентов была правозащитная проблематика (Украинская Хельсинская группа и др.).

Показано, что в процессе своего становления и развития (1960–1970-е) диссидентское движение само стало причиной делегитимации советской власти в терминах нарушения декларируемых норм Конституции и принципиальных социальных прав и политических свобод. Таким образом, моральный авторитет и основанный на нем социально-правовой капитал существенно повлияли на то, что в процессе обретения Украиной независимости (конец 1980-х — начало 1990-х) бывшие диссиденты стали общественно-политическим ядром, которое выступило инициатором и разработчиком принципиально важных политико-правовых документов, например, Декларации о государственном суверенитете Украины и Акта провозглашения независимости Украины, а также Конституции и законов Украины.

Ключевые слова: диссиденты; агенты изменений; символический капитал

OLEKSII POLTORAKOV, IRYNA SHCHYHOL

Ukrainian Soviet agents of change: the socio-historical context of capital transformation

In the context of socio-political transformations fundamentally significant collective actors, whose activities were, incl. quite significant social and legal burden, there were corresponding so-called agents of changes.

The article sets the goal of sociologically reconstructing the transformation of the symbolic capital of Ukrainian dissidents into social capital within the framework of the social and legal context in the USSR and in independent Ukraine.

A significant feature of the Ukrainian dimension of the dissident movement, which is considered in the corresponding socio-legal field in the categories of agents of changes, is, first of all, that it began with an examination of the general problems of the legitimacy of Soviet power, first of all in the focus of the search for legitimate prerequisites and necessary constitutional and procedural mechanisms for Ukraine's secession from the USSR and its independence. Another key socio-legal dimension of the activities of Ukrainian dissidents was human rights issues.

Thus, in the process of its formation and development, the dissident movement itself became the reason for the delegitimation of the Soviet regime, primarily in terms of its violation of the declared norms of the Constitution and fundamental social rights and political freedoms. In turn, moral authority and the social and legal capital based on it significantly influenced the fact that in the process of Ukraine's independence, former dissidents became the socio-political nucleus that initiated and developed fundamentally significant political and legal documents, such as the Declaration on State Sovereignty of Ukraine and the act of proclaiming the independence of Ukraine, as well as the Constitution and laws of Ukraine based on them.

Keywords: *dissidents; agents of change; symbolic capital*